

ZLATICA PLAŠIENKOVÁ, MICHAL BIZOŇ:**Antropológia normativity v myslení Pierra Teilharda de Chardin
a Martina Bubera
*Človek – Príroda – Boh***

Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016, 164 s.

Diela dvoch mysliteľov z minulého storočia – P. Teilharda de Chardin a M. Bubera – si vybrala dvojica našich autorov, aby prostredníctvom ich skúmania dokumentovala základnú problematiku ich antropológie normativity. Je však ťažko predstaviteľné, aby v prípade takých mysliteľov, akými boli Teilhard a Buber, zostali autori len pri tejto téme a neanalyzovali aj ďalšiu časť ich diela. A autori sa tomu aj vyhli, ba spojili jedno s druhým. Hneď v úvode hovoria, že antropológické myslenie obidvoch mysliteľov ich vedie k premýšľaniu o „normatívnom horizonte“ ľudskej existencie, a to v podobe úvah o vzťahu človeka k prírode, svetu, k iným ľuďom a k Bohu. Tento vzťah identifikujú v diele skúmaných autorov s cieľom načrtnúť Teilhardovu a Buberovu *antropológiu normativity* a neskôr aj jej etické implikácie, ktoré prináša najmä posledná kapitola práce.

Autorská dvojica Z. Plašienková a M. Bizoň sa predstavila minulý rok aj spoločnými štúdiami *Chápanie osoby a personalizácie: Teilhard de Chardin a Martin Buber* (Plašienková, Bizoň 2016a) a *Vôľa k poriadku: Poznámky v kontexte evolučnej a filozofickej perspektívy* (Plašienková, Bizoň 2016b). Myslím si, že obidve štúdie sa v určitom zmysle stali východiskom recenzovanej spoločnej práce. Kým však v poslednej spomenutej štúdii je reč aj o Kantovej antropológii a jeho chápaní normativity, v recenzovanej knižke sa autori Kantom už nezaobierajú, no dozvedáme sa tu zaujímavú informáciu: že Kantova práca *Prolegomena ku každej budúcej metafyzike* zachránila, obrazne povedané, Buberovi život (s. 17). Autori mapujú aj vplyv mnohých iných autorov na myslenie Teilharda a Bubera.

Čitateľ sa dozvie i to, aký bol myšlienkový vzťah Teilharda a Bubera. Títo dvaja myslitelia sa totiž nielenže osobne nepoznali, ale s veľkou pravdepodobnosťou Teilhard Buber ani nečítal, kým Buber sa o Teilhardovi zmienil iba v jednom liste, v ktorom upozorňoval len na to, že aj veriaci mysliteľ, akým bol Teilhard, rešpektuje hranice medzi vierou a vedou, ktoré sa nesmú stierať. Buber zrejme Teilhardovo dielo, resp. aspoň niečo z neho poznal. Títo myslitelia však mali (aj bez priameho vzájomného ovplyvňovania) vo svojom myslení viac spoločných črt. Píšu o nich nielen autori monografie, ale písali o nich už viacerí, ako vidno z uvádzanej literatúry. Naši autori vidia hlavný dôvod hľadania myšlienkových paralel medzi nimi v tom, že ich považujú „naozaj za významných predstaviteľov antropológicko-personalisticky orientovaného myslenia 20. storočia, ktoré má aj v súčasnosti potenciál ovplyvniť naše uvažovanie o svete, človeku a Bohu“ (s. 9-10). Zdôrazňujú najmä kategóriu vzťahu (resp. vzťahovosti), ktorá u obidvoch mysliteľov

dovoľuje „charakterizovať človeka ako primárne vzťahovú bytosť, ktorá sa vďaka tomuto relačnému vymedzeniu prejavuje aj ako bytosť konštitutívna, ontotvorná a normotvorná“ (s. 10).

Prirodzene, autori vidia medzi nimi aj rozdiely. Kým Teilhard bol svojrázny evolucionista, Buber sa o evolúciu nijako osobitne nezaujímal; kým Teilhard sa dostával k niektorým aspektom svojho uvažovania na základe textov apoštola Pavla a sám sa nazýval „kresťanským panteistom“, židovský mysliteľ Buber viedol s Bohom, ale aj s človekom a prírodou občas dialóg a jeho filozofiu autori nazývajú dialogickou filozofiou.

Komparačná metóda, ktorú pritom autori využívajú, sa osvedčila vo všetkých piatich kapitolách knihy. Striedajú sa v nich úvahy o Teilhardovi i Buberovi, čím získavame pomerne výstižný obraz o oboch mysliteľoch.

Pre nás, slovenských filozofov, to má význam, lebo o Buberovi sa u nás vie ešte stále pomerne málo; a hoci o Teilhardovi je toho napísaného oveľa viac (už dávnejšie patrilo do záujmového okruhu Z. Plašienkovej, o čom svedčí aj knižka *Na ceste s Teilhardom de Chardin*, ktorú napísala s poľským autorom J. Kuliszom (Plašienková, Kulisz 2004), a písali o ňom aj naši teológovia), ani to nestačí. Ide o mimoriadnu osobnosť vo filozofii, vo vede aj v teológii, ktoré chcel Teilhard spojiť svojším poňatím evolúcie. To bol veľký, perspektívny čin, ktorý treba rozpitvať, aby sa jeho veľkosť ukázala. Analýza všetkých pálčivých problémov, ktoré vyvolal, však bude vyžadovať ďalšiu autorskú monografiu, ktorej, ako dúfam, sa ešte dočkáme.

Nemienim teraz podrobnejšie rozoberať obsah jednotlivých kapitol, iba uvediem, že približujú názory oboch mysliteľov na pozadí línie vytýčenej podnadpisom knihy: človek – príroda – Boh. Najviac ma zaujala práve problematika štvrtej kapitoly *Človek – Boh*, kde sa hovorí o panteizme a pan-en-teizme, kritike náboženského akozmizmu, o samote, modlitbe, mystike, a to u oboch mysliteľov. Autori veľmi presvedčivo poukazujú na to, v čom sa Teilhard a Buber zhodujú, i na to, v čom rozchádzajú. Tvrdia, že ich chápanie vzťahu sveta a Boha je do veľkej miery podobné, že však nejde o „panteizmus spinozovskej proveniencie“, ale o pan-en-teizmus, hoci ani jeden z mysliteľov tento výraz nepoužíval (s. 73). Podrobne sa týmto termínom a jeho zdôvodnením zaoberajú v prvých odsekoch štvrtej kapitoly. A k nemu sa chcem vyjadriť aj ja.

Aj keď Teilhard, ako sa uvádza v knihe, sám seba nazýval „kresťanským panteistom“, čiže „panteistom lásky“, pričom sa odvolával aj na texty apoštola Pavla, autori s týmto označením nesúhlasia. Na tento terminologický posun Plašienková upozornila už v spomenutej predošlej knihe, kde uvádza, že Teilhard „... vôbec nie je tradične chápaným panteistom, ale je *panenteistom* (dôraz je kladený na *en*, takže je *pan-en-teistom*, hoci sám o sebe priamo hovorí, že je „pravým panteistom“ alebo „kresťanským panteistom“) (Plašienková, Kulisz 2004, 77). Plašienková svoj postoj zdôvodňuje tým, že podľa tradičného panteizmu svet a Boh sú totožní, kým podľa panenteizmu svet je v Bohu, takže Boh – doplnám ja – je viac ako svet. Sám Teilhard totiž hovorí, že Boh pôsobí na svet v jeho evolučnom vývoji spredu, *ab ante*, priťahuje ho ku konečnému cieľu, k bodu Omega, pričom pôsobí naň aj zvnútra (*ab intra*), lebo je aj vo svete. Z toho jasne vidno, že

Boh je aj mimo sveta, aj v ňom, čiže že je viac ako svet. Teilhard je teda panenteista; a v tom sa Plašienková nemýli.

Ako je to však u apoštola Pavla? Poviem to celkom stručne. Podľa Pavla Boh jestvuje od večnosti a stvoril svet. Bol teda pred svetom. Nevytvoril ho zo seba, nie je ním, ako v panteizme, hoci je aj v ňom, nie však v hmote, v prírode, nepreniká ňou ani ľudským telom. V tele je len ako duch, dalo by sa povedať, že priestorovo. No duch nie je priestorový. Pavol však nehovorí ani to, že Boh stvoril svet z ničoho. Keď teda konštatuje, že Boh je všetkým vo všetkom, čo konštatuje často, je to nepresné a nejasné tvrdenie. A je to stále osobný, teistický Boh. Boh zostáva osobným aj vtedy, keď sa správa akoby tvrdo panteisticky, keď riadi človeka, keď každý človekov pohyb, či už telesný, alebo duchovný, vykonáva Boh.

Podľa Pavla Boh bol pred svetom, svet je v ňom, no Boh nie je v celom svete, ale len v jeho duchu, v človeku. To však pan-*en*-teizmu neprekáža, hoci je nedôsledný. A Boh je len osobný, zasahuje do sveta a človeka: jedných ľudí stvoril na vznešené účely, druhých na všedné, hriešnikov napomína, trestá aj zabíja. To panteistický boh nerobí, o hriešnikoch nevie, nenapomína nikoho. Navyše, najdôležitejším faktorom panteizmu, prírodou, Pavol priam opovrhuje.

Teilhard teda nemohol byť na základe Pavlovho učenia panteistom, lebo panteistom nebol ani Pavol. Je však prinajmenšom zvláštne, že Teilhard neakcentoval to, že podľa Pavla Boh je vždy osobný, čo by bolo jeho panteizmus podvrátilo, no na druhej strane by to bolo Teilharda aj potešilo, lebo – ako v súvislosti s Teilhardom a Buberom píše autori – tradičný panteizmus by Bohu „odnímal charakter osoby, ktorý bol pre oboch mysliteľov tak veľmi dôležitý“ (s. 73).

Kým teda nie je až také ťažké poukázať na Teilhardov panenteizmus, lebo, ako som ukázal, aj u Pavla je jasný, ťažšie je ho zistiť u Bubera, čo vidno v podkapitole *Buberov panenteizmus a otázka časovosti a večnosti*. Ide tu o analýzu komplikovaných Buberových úvah o večnosti, ktorá podľa Bubera nie je podmienená Kantovým časom a priestorom ako apriórnymi formami skúsenosti. Večnosť nie je ani konečnosť, ani nekonečnosť, je to forma bytia, ktorú zažívame vtedy, keď sa dostávame do dialogického vzťahu Ja-Ty, a to s čímkoľvek: s prírodou, s vecami, človekom, Bohom. Aj my prestávame byť vtedy časoví a priestoroví. Je to celkom iný vzťah ako Ja-Ono, teda vzťah, do ktorého sa dostávame pri bežnom kontakte s vecami v čase a priestore. Sám Boh nie je odvoditeľný zo sveta ani z človeka, je úplne iný a úplne ten istý, je to večné Ty a večná prítomnosť. Na jednej strane je teda Boh podľa Bubera nepodmieneným bytím, na druhej strane človek môže byť s ním v bezprostrednom kontakte. „Boh je transcendentný, rovnako ako je imanentný, je absolútnym bytím, rovnako ako je bytím vo vzťahu“ (s. 76).

Tento citát konečne už jasnejšie hovorí o tom, že Buber je tiež panenteista, aj keď to autori dôraznejšie nepodčiarkli. Ak je totiž Boh transcendentný, tak je aj mimo sveta, ale ak je aj imanentný, tak je aj vo svete. Je teda viac ako svet, čiže svet je v ňom. Na konci kapitoly potom autori sumarizujú a tvrdia: „Môžeme súhrnne konštatovať, že tak z Teilhardovej, ako aj Buberovej panenteistickej pozície vyplýva pre človeka a jeho vzťah k Bohu a svetu niekoľko dôsledkov. Jedným z nich je kritika takého vzťahu človeka

k Bohu, ktorý by mal *akozmický* charakter“ (s. 78). Koncentrujú sa teda ďalej na explicitnú a implicitnú kritiku tohto náboženského akozmizmu. Z uvedených pasáží možno odvodit', že Buber je v porovnaní s Teilhardom špekulatívnejší a aj menej zrozumiteľný.

Myslím si však, že autorskej dvojici sa v predloženej monografii celkovo podarilo predstaviť obidvoch mysliteľov výstižne a plasticky. Ich význam je dnes ešte väčší než v prvej polovici minulého storočia, a to najmä ohľadom ich názorov na prírodu. Žijeme predsa v čase veľkej a hrozivej ekologickej krízy, o ktorej sa za ich čias ešte veľa nehovorilo. To si autori knihy uvedomujú a v závere konštatujú, že mnohé idey Teilharda a Buberu „nadobúdajú oveľa aktuálnejší význam v súčasnosti. V prvom rade je to aktuálna problematika chápania vzťahu človeka k prírode najmä v súvislosti so súčasnou ekologickou krízou... ide sui generis o krízu človeka, krízu jeho seba porozumenia, ktorého základ je výsostne etický a vyúsťuje do otázok ľudskej zodpovednosti vo vzťahu k celku skutočnosti“ (s. 148).

Na záver rád konštatujem, že recenzovaná monografia je hodnotným príspevkom k rozšíreniu filozofických horizontov o doteraz málo pertraktované problémy, číta sa pútavo a zaslúži si čitateľskú pozornosť.

Teodor Münz

Literatúra

- PLAŠIENKOVÁ, Z., KULISZ, J. (2004): *Na ceste s Teilhardom de Chardin*. Trnava: Dobrá kniha.
- PLAŠIENKOVÁ, Z., BIZOŇ, M. (2016a): Chápanie osoby a personalizácie: Teilhard de Chardin a Martin Buber. *Studia Aloisiana*, 7 (2), 33-43.
- PLAŠIENKOVÁ, Z., BIZOŇ, M. (2016b) : Vôľa k poriadku: poznámky v kontexte evolučnej a filozofickej perspektívy. In: Višňovský, E. *et al.*: *Normativita ako vôľa k poriadku*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016, 31-50.

Teodor Münz
Bratislava
Slovenská republika
e-mail: teodor.munz@gmail.com